

ВЕРШИНИ І НИЗИНИ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАРТОГРАФІЇ УКРАЇНИ

2019 рік для Володимира Панченка, невтомного дослідника української літературної Атлантиди, відомого літературознавця, доктора філологічних наук, лауреата премій ім. В. Винниченка, ім. О. Білецького, ім. Є. Маланюка, «Благовіст» та ін., щедрий на книжковий ужинок: побачили світ три монографії. Часом обставини змушують нас пришвидшувати життєві ритми, аби дати гідну відповідь викликам часу. І Володимир Євгенович в умовах гібридної інформаційної війни і падіння читацького інтересу до друкованої продукції пропонує в «Літературному ландшафті України. ХХ століття» свіже бачення української літературної історії, художньо привабливих творів, які резонують із сучасністю. Він презентує власний «канон» у вигляді «слайдів», кожен із яких усвідомлюється як пазл величної панорами відчутого і художньо осмисленого велетями українського письменства. Це захоплива мандрівка літературного археолога, прекрасного оповідача, співрозмовника-енциклопедиста, який розплутує складні колізії письменницьких долі в лабіринтах тоталітаризму, соцреалізму і герметизму, нюансує особистісні мотиви, їх вектор розвитку і метаморфози – від Івана Франка до Юрія Андруховича, щоб крізь емпатичний окуляр багатого життєвого досвіду запропонувати читачеві (не тільки філологу) причетність до психологічної пригоди живою емоційною мовою, відповідаючи сучасному «блогівському» характеру читацького сприймання. Крім того нагадаю, що Панченків текст, як завжди, приваблює тонко простеженими компаративними зв'язками і, звісно, багатий на відкриття. Отже, п'ятдесят слайдів як орієнтири для літературної навігації з метою самоідентифікації.

Кассандин дар Лесі Українки (створення першої європейської антиутопії «Руфін і Прісцилла») й аналітичне заглиблення Івана Франка в явища та ідеї початку минулого століття, вплив Михайла Драгоманова на їхні долі, критика Франком Маркса й Енгельса – й усвідомлення самодостатності національної проблематики, яку не варто ставити в залежність від наслідків класової боротьби – такий заспів основного мотиву дослідження, мотиву самоусвідомлення українства. Автор монографії наголошує, по-перше, що саме зомбування молоді

соціалістичною теорією на «зливання народностей до купи» як ознаку прогресу насправді є «злиттям» інтересів усіх національностей, окрім російської. По-друге, в аналізі робіт Франка простежується фатальність впливу недооцінки духовних чинників в епоху «економічного фаталізму» на нівелювання значення особистості. По-третє, акцентовано слушність Франкових висновків щодо «всевладдя держави», яке приведе не до раю, а призведе до ураження тоталітаризмом.

Ємкому аналізу поеми «Мойсей» передує екскурс до відбиття М. Грушевським і Франком спільної поїздки до Італії. Цей факт як діалог двох літературних вершин, якщо вдатися до спроби тлумачення назви монографії, вражає побутовими нюансами, які potwierджують глибину соціальної прірви між професором-літературознавцем і Каменярем, яка відбилася як на векторі сприйняття Риму, так і на реалізації поставлених завдань: Грушевський отримує насолоду від мистецьких скарбів Італії, пише подорожні нариси, а Франко розмірковує над спорідненістю загальнолюдських цінностей та місією мистецтва ушляхетнювати мислення. Епілогом пророцтв Івана Яковича стає згадка про студентську ходу 2004 року як прояв вічного імперативу історії.

Наступний сюжет пропонує колізію канонів на межі XIX – XX ст., «маніфесту українського модернізму» Миколи Вороного (визначення С. Єфремова) і «непримиренного антимодернізму» І. Франка (висновок С. Павличко). Грунтовний аналіз дав підстави В. Панченку висувати не протистояння поколінь (47-річного Франка і 27-річного Єфремова), а відмінність бачення вектора завдань літератури (від індивідуальної психології до соціології чи навпаки). Тонко підкреслено, що зрілий Франко певною мірою полемізує «з власною апологією тенденційності літератури», іронізує над модою на декадентство й імпресіонізм, аби в інших критичних статтях констатувати новизну способів трактування життєвих фактів Стефаніком, Коцюбинським, які «засідають у душі своїх героїв» і, «мов магічною лампою, освічують усе оточення». Істотні риси поезики нового художнього світовідчуття, виокремлені Франком-критиком, засвідчують еволюцію його поглядів. Тож увага до модерністського досвіду не могла не відбитися на збірці «Зів'яле листя»,

не трансформуватися в психологічну екзотику повісті «Перехресні стежки» чи в увагу до психопатології в оповіданні «Сойчине крило». Резюмуючи Франкове «двійництво», В. Панченко міркує про «перегини» в сучасному літературознавстві, про неминучість втрат у нашій культурі, якщо не намагатимемось позбутися під час її характеристики від тенденційності й категоричності.

Отже, автор «Літературного ландшафту...» вперше пропонує новий фокус бачення постаті І. Франка, простеживши і внутрішні боріння письменника, і творчі контакти, й особливості, сказати б, тертя талантів, які сприяли як усвідомленню ним власної окремішності, так і вибору напрямку подальшого розвитку й реалізації цілепокладання.

Висоти жагучого самоусвідомлення, на слушну думку вченого, варто шукати в епістолярії Лесі Українки 90-х рр. XIX ст. Її листи, відбиваючи «виборчу гарячку» в Австрії, «уражені» різким контрастом «рідної» неволі. Цей резонанс підсилює знайомство молодої українки з працею американського мандрівника і публіциста Джорджа Кеннана про «Сибір неісходиму». Мотив країни-тюрми і країни-божевільні, за Чеховим, дав літературознавцеві підстави для розмірковувань про важливу категорію як у літературному, так і філософському ландшафті – про сором митця як один із визначальних чинників формування відповідальності, що кристалізується до максими: «Чиста справа потребує чистих рук».

Драму «Руфін і Прісцилла» презентовано як надважливий для Лесі твір про сакральну битву ідей. Ретроспектива християнства II століття стає поштовхом для пророкування «олтаря серед руїни» – трагічної перспективи ідеалу української держави, підтвердженої ремінісценцією диспуту про «небесну державу» в «Патетичній сонаті» Миколи Куліша. Історія Лесиною Парвуса, революційного фанатика, може слугувати психологічним об'єктом для історичних аналогій, коли жертвами системи ставали її ж підмайстри, місцем судилища – цирк, коли стерто межі між середньовічною інквізицією й каральними органами колишнього СРСР. Разом із геніальною Лесею автор апелює до нашої свідомості, чи варті ми як народ пасіонарної жертвовності.

Монолітній цілісності сприйняття Лесиного доробку та проекції його на сьогоднішній день сприяє презентація контрастів драматичної поеми «Бояриня», де смерть героїні засвідчує «екзистенційну фатальність колаборантства» (О. Забужко), а діалог-обрамлення Оксани й Степана про чисті руки в період Руїни, набуваючи нових відтінків, сприймається як туга за втраченим шансом служіння своєму народові. Пуант «слайду» – у внутрішній недооцінці твору, єдиного закоріненого в українську історію, самою Лесею Українкою: поетесу вабив «універсум великого простору».

Суспільне й особистісне, конфлікт почуття й обов'язку – провідні координати наступного літслайду. Як кримський період життя Михайла Коцюбинського пов'язаний із входженням письменника в Братство тарасівців та відбився на бессарабському циклі оповідань, в болісному сумлінні авторського alter ego, з одного боку, а з іншого – як розлука з дружиною сформувала усвідомлення щастя «жити щастям і горем другого, мати приятеля – жінку», а отже, про роль оточення, вражень від мандрівок, листування в розвиткові руки майстра (звісно, й про опосередковану роль мецената Є. Чикаленка у створенні новели, присвяченої кононівським полям). «Intermezzo», як відомо, імпресіоністично розіп'яте між колористичними полюсами. Пояснюючи цей феномен не тільки втомою від людей і зціленням душі від спілкування з природою, а й особистісною драмою М. Коцюбинського, В. Панченко повертає в історію літератури тривалий період замовчувані листи письменника, серце якого розривалося між дружиною з чотирма дітьми та спалахом почуттів до Олександри Аплаксіної.

Історія новели, щасливої в літературному вимірі, драматична на рівні міжособистісному. Але головне відкриття дослідника, безперечно, стосується не злетів і прірв у коханні митця, а підкорених усвідомленими душевними регістрами літературних вершин. Потік свідомості головного героя новели як форма внутрішнього мовлення відбиває на початку твору хаос напівмарень, пов'язаних із картинами страти. Хіба ми не відчули цього, заглибившись у текст? Але саме В. Панченко, поєднавши емоцію та рацію, довів думку до логічного завершення: родоначальником прози «потіку свідомості» варто вважати не Д.

Джойса з його «Уоллісом» чи М. Пруста («У пошуках утраченого часу»), а саме Коцюбинського. На жаль, наші успадковані від совкового періоду маргінеси в світовому літературознавстві не сприяють відновленню справедливості в царині пріоритетів (як не згадати принизливі для науковців – у грошовому еквіваленті – публікації в закордонних виданнях). Драматична історія новели не завершилася тим, що її не було поціновано на всесвітньому рівні. Ба більше: коли твір був «прочитаний» геніальним кінорежисером С. Параджановим як власна сповідь, «митець залишився непочутим» на українських теренах. Такі реалії «державного» підходу до підтримки культури в країні з викривленими цінностями. Радість відкриття й самооновлення розбилася об спробу розгерметизації – невтішний висновок щодо замовчування мистецьких досягнень геніальних українців.

Тема цінностей у світлі «нової людини» В. Винниченка неможлива без уважного погляду на ніцшеанівську надлюдину з її бунтом цінностей. (Принагідно хочеться нагадати, що саме завдяки В. Панченку побачив світ фільм про французький період життя письменника й драматурга та повернені в Україну особисті речі Володимира Кириловича.) Упевнена, що автор «Літературних ландшафтів...» як ніхто зрозумів і типовість «червоних ніцшеанців», і їх полярність аристократам духу, і дуалізм самого Винниченка, що виявляється в «розмитості фокусу» авторської позиції. Опозиційні пари Винниченкових героїв залишають місце для сумнівів і пошуку альтернативи, в перспективі артикулюючи висновок, що на зміну старій лицемірній моралі прийшла нова зляквісна тенденція – знеособлення «Я», ширше – нівелювання української нації під натиском «старшого брата».

Чи не утопічними сподіваннями було продиктоване намагання 1936 року экс-прем'єра УНР, на той час муженського самітника, листами до Сталіна переконати «відпустити» Україну добровільно? А надісланий рукопис «Конкордизму» (1945) як спроба повернути «батька народів» до універсального щастя? У репресивних реаліях він, автор карколомних перетворень героїв у сюжетах малої прози, сподівався на метаморфози того, хто впивався необмеженою владою над людським життям? Проте історія літератури, як і

формування ландшафту, іноді вражає контраверсійними збігами. Не думаю, що широкому читачеві відомі чинники, які внутрішньо підготували Микиту Хрущова до виголошення доповіді на XX з'їзді КПРС про культ Сталіна. Документальний артефакт В. Панченка переконливо свідчить і про вплив літератури на формування свідомості, і про роль особистості в історії. Йдеться про закладення морально-етичних засад у свідомості дитини. Про підвалини формування характеру. Винниченковому «Талісманові» судилося стати детонатором доповіді Хрущова. Так чоботар Піня стає Першим, перетворюючись із Івана-дурника в людину обов'язку, так Винниченко через свого героя таки «дістає» Сталіна. Так проривається магна, змінюючи ландшафт.

Можна було б продовжити опис Панченкової «Книги спостережень»: рівень осмислення літературних феноменів, глибинність дослідження й вершинне досягнення цілого століття в літературних постатях дає право порівнювати його працю за значенням із Маланюковою, але для цього необхідно було б розгорнути статтю на кілька десятків сторінок... Перефразовуючи слова Д. Донцова, наголошу, що в «Літературному ландшафті...» тонко відбиті ритми української душі упродовж століття. Душі емоційної, яка щоразу опиняється на перехресті морального вибору в підступній грі, запропонованій системою, грі абсурдній, бо в дзеркалі цінностей щоразу виявляється прихований дефект, який грає на амбіціях і суперечностях літературного середовища. Та попри все українська душа приречена на доростання до самототожності.

Рясний наш край талантами! В аксіологічній шкалі вершинних досягнень творчого пера впевнено еманують художню енергію, окрім вищеназваних Володимира Винниченка і Євгена Маланюка, твори Юрія Яновського, Юрія Дарагана, Віктора Близнеця, Володимира Базилевського... Не можу не замовити слово про літературознавчу школу, феномен якої репрезентовано іменами, знаними не тільки в Україні: Григорій Ключек, Василь Марко, Леонід Куценко, Світлана Барабаш, Антоніна Гурбанська... Із цієї когортою Володимира Панченка пов'язує біографічна сторінка. А з містом над Інгулом – нещодавно отримане звання почесного громадянина Кропивницького. Вірю, що талант

Колумба літературних ландшафтів буде поціновано на найвищому державному рівні.

Антоніна Царук (м. Кропивницький)